

**UNIVERSITATEA „BABEȘ-BOLYAI” CLUJ-NAPOCA
FACULTATEA DE TEOLOGIE ORTODOXĂ
ȘCOALA DOCTORALĂ „ISIDOR TODORAN”**

**ÎNGERI ȘI ESHATOLOGIE / ÎNVIERE
ÎN DANIEL 10-12**

**– TEZĂ DE DOCTORAT –
REZUMAT**

**COORDONATOR ȘTIINȚIFIC:
Pr. Prof. Univ. Dr. IOAN CHIRILĂ**

**DOCTORAND:
Pr. IURCEA IOAN**

**CLUJ-NAPOCA
2018**

CUPRINS

LISTA DE ABREVIERI.....	4
INTRODUCERE	5
PRELIMINARII	9
1. Stadiul actual al cercetării.....	9
1.1. Literatura de specialitate în limba română	9
1.2. Literatura de specialitate în limba străină.....	15
2. Delimitări terminologice	23
2.1. Înger - malak/anghelos	23
2.2. Eshatologie	42
2.3. Înviere.....	52
3. Repere isagogice la cartea Daniel	70
3.1. Conținutul cărții.....	71
3.2. Datarea cărții și identitatea autorului.....	75
3.3. Un singur autor sau mai mulți	83
3.4. Genul scrierii	86
3.5. Cartea lui Daniel în perspectiva iudaică	87
3.6. Teologia cărții.....	88
I. ABORDARE EXEGETICĂ.....	92
I.1. Îngerii și misiunea lor (cap. 10).....	95
I.1.1. Introducere (10,1-3).....	95
I.1.2. Vederea Îngerului (10,4-9)	100
I.1.3. Explicația Îngerului/motivul venirii sale (10,10-14)	109
I.1.4. Daniel este întărit pentru a primi viziunea (10,15-21).....	117
I.2. Conflictele eshatologice (cap. 11)	125
I.2.1. Profeții cu privire la Persia (11,1-2)	125
I.2.2. Profeții cu privire la Grecia (11,3-4)	128
I.2.3. Profeții cu privire la Egipt și Siria (11,5-20)	131
I.2.4. Profeții cu privire la Antioh al IV-lea Epifanes (11,21-45).....	144
I.3. Învierea de obște (cap. 12).....	168
I.3.1. Trimful final și răsplata credincioșilor (21,1-3)	168
I.3.2. Instrucțiuni finale pentru Daniel – păstrarea mesajului (12,4).....	175
I.3.3. Durata suferinței (12,5-7)	176
I.3.4. Întrebarea lui Daniel și răspunsul primit (12,8-13)	181
II. DIMENSIUNEA TEOLOGICĂ	188
II.1. Îngerii în viziunea profetului Daniel	188

II.1.1. Îngerii și răspunsul lui Dumnezeu la rugăciunile oamenilor.....	188
II.1.2. Dumnezeuul îngerilor și omenirea	189
II.1.3. Legătura Cerurilor cu Pământul în conflictual universal	190
II.1.4. Voievodul Mihail	192
II.1.5. Scopul venirii îngerului Gavriil.....	194
II.1.6. Prințul Persiei	195
II.1.7. Vederea Fiului Omului.....	196
II.1.8. Implicarea îngerilor în sfera umană în cartea lui Daniel.....	197
II.2. Învierea cea de obște – perspectiva profetului Daniel.....	201
II.2.1. Învierea la iudei	201
II.2.2. Sfârșitul – distanța între percepția vizuală și înțelegere	206
II.2.3. Cuvântul pastoral final – calea și locul	206
II.2.4. Cuvântul pastoral final – făgăduința păcii.....	207
II.2.5. Harul Duhului Sfânt – descoperirea tainelor lui Dumnezeu	208
CONCLUZII.....	210
BIBLIOGRAFIA	215

Cuvinte cheie: anghelologie, eshatologie, înviere, Daniel, bibliști ruși, Mesia, Gavriil, exegeză, profet

Anghelologia și eshatologia sunt două noțiuni care se dezvoltă treptat atât în istoria poporului ales cât și în cadrul Vechiului Testament. Dacă scrierile istorice ating aceste noțiuni tangențial, în scrierile profetice ele cunosc o dezvoltare amplă. Iar din această perspectivă, ultima parte a cărții lui Daniel (cap 10-12) se remarcă într-un mod cu totul deosebit. În această parte îngerii sunt individualizați, sunt prezentați ca păzitori ai anumitor popoare și ca interpreți ai cuvintelor dumnezeiești. Iar din punct de vedere eshatologic, aceste trei capitole nu numai că anunță zilele de apoi, sau sfârșitul timpului, ci chiar amintesc – fără echivoc – de învierea cea de obște (Dan 12,2), fapt despre care Vechiul Testament nu vorbește aproape deloc.

Alegerea acestei teme a pornit de la două premise principale. Prima constă în ideea că lumea nevăzută vine în ajutorul celei văzute; oamenii – atât la nivel individual, cât și colectiv – sunt sprijiniți de puterile cerești. Acest fapt este înfățișat în capitolele 10-12 din cartea lui Daniel în diferite episoade. Cea de-a doua premisă pornește de la faptul că Vechiul Testament conține anumite pasaje cu caracter eshatologic și apocaliptic în care se descrie vremea cea de apoi. Capitolele 10-12 din Daniel, pornind de la un substrat istoric concret (domnia cruntă a regelui Antioh al IV-lea Epifanes), prevestesc modul în care se vor desfășura evenimentele în zilele cele de apoi și învierea cea de obște. Îngerul îi descoperă lui Daniel faptul că va urma o perioadă de strâmtorare (Dan 12,1), după care „mulți dintre cei care dorm în țărâna pământului se vor scula” pentru a-și primi răsplata pentru veșnicie: unii se vor scula la viața veșnică, în timp ce alții spre ocară și rușine veșnică. Aceste pasaje veterotestamentare întăresc credința în învierea universală și reprezintă un argument pentru faptul că atitudinea și faptele de care dăm dovadă în viața pământească vor avea repercusiuni în viața veșnică.

În Daniel 10-12 anghelologia și eshatologia se află într-o strânsă legătură. Un înger i se arată lui Daniel, îi descoperă și îi interpretează întreaga viziune. În prealabil îi relatează faptul că pentru a ajunge ca să-i împărtășească această viziune a trebuit să părăsească lupta pe care a purtat-o cu îngerul perșilor și că i-a venit în ajutor arhanghelul Mihail, cel dintâi dintre îngerii păzitori (Dan 10,12-14). Odată sosit, îngerul îi prevestește câteva evenimente legate de regii Persiei, Egiptului și Siriei și, în final, discursul său (Dan 11,36-12,13) primește un caracter eshatologic. Regele care va face „după placul său” menționat în Dan 11,36 este identificat cu antihristul, întrucât el se va împotrivi până și Dumnezeului Dumnezeilor. Începutul capitolului 12 descrie faptul că arhanghelul Mihail – prezentat aici ca ocrotitor al poporului ales – se va scula, adică se va implica în soarta finală a poporului ales. Acest fapt

ne este confirmat și de pasajul din Apocalipsa 12,7-9, în care se relatează că s-a făcut război în cer între Mihail și balaur (diavolul) și că rezultatul acestui război a fost că satana a fost aruncat pe pământ. Se observă astfel că viziunea apocaliptică proorocului Daniel este descoperită de puterile cerești și că în zilele cele de apoi îngerii se vor implica în sprijinul oamenilor care au rămas credincioși lui Dumnezeu.

Structura lucrării conține trei părți majore care conturează și clarifică capitolele 10-12 din cartea proorocului Daniel. Lucrarea începe cu o generoasă parte de preliminarii. Acestea servesc unei firești familiarizări cu subiectul de cercetare dezvoltat. Am ținut cont, în primul rând, de ceea ce s-a mai scris în literatura de specialitate (fie românească, fie străină) pe acest subiect. În al doilea rând am trasat anumite delimitări terminologice asupra conceptelor cheie (anghelologie și eshatologie). În cadrul acestora am analizat pe larg locurile în care apar îngerii în Vechiul Testament și cum intervin în lumea văzută pe de o parte și modul în care s-a dezvoltat conceptul de eshatologie în Vechiul Testament pe de alta. În finalul preliminariilor am dezvoltat anumite repere isagogice legate de cartea proorocului Daniel spre a avea o perspectivă largă asupra întregii cărți. Conținutul cărții este ușor de înțeles și împărțit. Cartea conține 12 capitole dintre care primele șase conțin șase povestiri despre Daniel și prietenii săi în Babilon, iar următoarele șase capitole conțin viziunile pe care le-a primit proorocul. Dar intervine un grad de dificultate mai ridicat în momentul în care încearcă să se identifice autorul, datarea scrierii, limba/limbile în care a fost scrisă cartea și genul acesteia. Din această perspectivă sunt lansate numeroase ipoteze și întrebări deoarece, în general, școlile care abordează această carte critic, arată că ea nu a fost scrisă de Daniel, nu a fost redactată în timpul exilului babilonian (sec. al IV-lea), ci mai degrabă în secolul al II-lea î.Hr. sau că au fost inserate, de-a lungul timpului, numeroase pasaje în conținutul ei. În paralel cu aceste păreri critice, am prezentat pe scurt și modul în care cartea lui Daniel a fost receptată în iudaism și, în final, am oferit câteva linii generale legate de teologia cărții lui Daniel per ansamblu.

În cea de-a doua parte a lucrării am abordat exegetic cele trei capitole din cartea proorocului Daniel într-o cheie istorico-critică. Motivul pentru care am abordat astfel cele trei capitole este motivat de faptul că foarte multe evenimente descrise în cele trei capitole s-au petrecut în istorie, dar cu toate acestea apar în carte oarecum obscur. Spre exemplu, „împăratul tare” amintit în Dan 11,3 a fost receptat ca fiind Alexandru Macedon, „regele de miazăzi” se referă la regele Egiptului, iar „regele de miazănoapte” la cel din Siria. Prin urmare, pentru a clarifica viziunea pe care a primit-o Daniel am abordat textul din perspectiva istorico-critică. În același timp rămân însă numeroase pasaje care sunt departe de a fi înțelese

din punct de vedere istoric sau rațional. Aceste pasaje sunt în special cele legate de „bărbatul în veșminte de in” care i s-a arătat lui Daniel și de anumite pasaje din conținutul viziunii legate de zilele cele de apoi. Acestea sunt adesea confirmate de Apocalipsă, dar împlinirea lor se va realiza abia la sfârșitul acestei lumi.

Pus în fața unei viziuni atât de amplă și de înfricoșătoare, Daniel fie „cade înmărmurit cu fața la pământ” (Dan 10,9), fie rămâne „ca un mut” (Dan 10,15). Aceasta este starea de fascinație și de spaimă care-l cuprinde pe om în fața misterului divinității.

Ultima parte a lucrării cuprinde o dezvoltare a dimensiunii teologice a ultimelor trei capitole din cartea lui Daniel. Din conținutul acestei viziuni se pot descrie numeroase idei teologice referitoare atât la îngeri și la relația dintre lumea nevăzută și cea văzută, cât și la timpul eshatologic. Atât din punct de vedere anghelologic cât și eshatologic, cartea lui Daniel are câteva specificități aparte. Acestea se vădesc mai ales în locurile care îi prezintă pe îngeri individualizați și în cele care descriu modul în care se vor desfășura evenimentele de la sfârșitul timpului.

Pentru dezvoltarea subiectului de cercetare am consultat diferite surse din limba română, din limba engleză și din limba rusă. Modul de abordare a textului biblic diferă de la o limbă la alta, dar luate împreună ele conferă tezei un caracter amplu, deoarece adeseori se completează reciproc. Pe lângă caracterul lingvistic, sursele pe care le-am consultat aparțin tradiției creștine cât și iudaice. De-a lungul timpului, atât în tradiția creștină cât și în cea iudaică, cartea prorocului Daniel a fost abordată din mai multe perspective. Unele scrieri accentuează caracterul moral al lui Daniel în Babilon, altele pasajul legat de Fiul Omului (Dan 7) și de profețiile mesianice; tot astfel, unele accentuează anghelologia acestei cărți, în timp ce altele eshatologia și caracterul ei apocaliptic. Există însă și unele lucrări de sinteză, care tratează pe larg toate direcțiile amintite mai sus.

În urma acestui demers științific ne propunem să atingem următoarele obiective: dezvoltarea noțiunilor de anghelologie și eshatologie în cuprinsul Sfintei Scripturi; conturarea unei perspective coerente în ceea ce privește conținutul cărții lui Daniel în general și a capitolelor 10-12 în special; realizarea unei exegeze minuțioase pentru o cât mai bună aprofundare a textului biblic; trasarea unor idei teologice relevante pentru contemporaneitate: raportul nostru cu lumea cerească, semnele sfârșitului timpului și conștientizarea faptului că vom fi răsplătiți după atitudinea și faptele noastre din timpul vieții pământești.

Fiecare comunitate de credincioși îi conferă textului scripturistic un caracter distinctiv, în funcție de istorie, de tradiții sau de așezarea geografică. În cadrul lucrării se observă acest lucru deoarece bibliografia folosită provine din spațiul românesc, rusesc și occidental.

Considerăm că acest fapt conferă originalitate tezei noastre. Cercetarea în teologia românească tinde adesea să recurgă la resurse occidentale în limba engleză, franceză sau germană. Prea puțin se ia în considerare literatura rusească și, de ce nu, cea de origine siriacă. În cadrul acestei lucrări am dorit să evidențiem și faptul că literatura de specialitate din spațiul rusesc se ridică la înălțimea rigorilor din occident și uneori – mai ales în anumite aspecte teologice – o completează.

Cartea proorocului Daniel conține anumite particularități prin care se diferențiază de celelalte cărți ale Sfintei Scripturi. Aceste particularități sunt sesizabile mai ales în capitolele 10-12 și țin, pe de o parte, de discursul anghelologic, iar pe de altă parte de cel eshatologic și apocaliptic. În cadrul acestei cercetări am accentuat faptul că în aceste trei capitole, cele două noțiuni se află într-o strânsă legătură. Un înger îi vestește proorocului Daniel ceea ce se va întâmpla în zilele cele de apoi și îi prevestește că Arhanghelul Mihail se va implica în acea perioadă atroce. Este remarcabil faptul că în acest context, Daniel este încredințat de faptul că oamenii vor învia și vor primi răsplată veșnică în funcție de atitudinea din timpul vieții pământești (Dan 12,1-13).

Pentru o înțelegere clară a conceptelor, am prezentat mai întâi modul în care termenul înger (*malak/anghelos*), expresia „zilele cele de apoi” (*'aḥarit ha-yamim*) și doctrina despre înviere s-au dezvoltat în cadrul Sfintei Scripturi.

Îngerii sunt amintiți în repetate rânduri în Sfânta Scriptură, în scrierile apocrife și în scrierile patristice. În Vechiul Testament, se remarcă faptul că învățătura despre oștirile cerești se dezvoltă treptat. În perioada preexilică, aceste ființe cerești sunt amintite doar pe alocuri, fie la nivel individual (Ios 5,13-14), fie colectiv (Fac 28,12, Ps 88,7; 3Rg 22,19-22, Is 6,2). În perioada exilică se remarcă o dezvoltare a anghelologiei mai ales în cadrul scrierilor profetice. În cartea sa, proorocul Iezechiel descrie înfățișarea heruvimilor (Iez 1; 10), iar proorocul Zaharia vorbește despre oștirile cerești (Zah 1,7-17; 6,1-8).

Conform conținutului ei, în această perioadă exilică se încadrează și cartea proorocului Daniel. La o primă lectură se observă implicarea îngerilor în sfera omenească în numeroase pasaje (Dan 3,25.28; Dan 6,23; Dan 7,8; Dan 10,5; Dan 12,7). Dar dincolo de aceste pasaje, este important de menționat faptul că aceasta este singura carte biblică în care îngerii apar ca personalități distincte, individualizate, având nume proprii: Gavriil (Dan 8,16) și Mihail (Dan 10,13; 12,1). De asemenea, din Daniel se deduce că fiecare națiune are un înger păzitor a cărui fapte sau acțiuni sunt strâns legate de poporul pe care îl păzește (Dan 10,13.20; Dan 12,1).

Învățătura despre îngeri este pe deplin dezvoltată în perioada celui de-al doilea Templu, în scrierile apocrife, în Talmud și Midrașe. De asemenea, în scrierile lor, Sfinții Părinți vorbesc adesea despre îngeri și arată rolul pe care ei îl împlinesc în iconomia mântuirii.

Discursul eshatologic se dezvoltă cu precădere în scrierile profetice. Profetii vestesc „sfârșitul” Israelului (Am 8,2; Iez 7,2) și „Ziua Domnului” (Am 5,18; Is 2,12; 13,9-13; Sof 1,7; 2,14), acea zi în care Dumnezeu va judeca atât Israelul cât și popoarele. Această judecată se va petrece în cadrul istoriei, în limitele temporalității.

Spre diferență de aceste prevestiri, cartea profetului Daniel are un pronunțat caracter apocaliptic. În cadrul ei se accentuează descoperirea unui timp viitor, care transcende istoria și se derulează în veșnicie. În capitolul 7 al acestei cărți se evidențiază faptul că „Cel vechi de zile” îi oferă „Fiului Omului” o stăpânire veșnică, o „stăpânire care nu va trece, iar împărăția Lui nu va fi nimicită niciodată” (Dan 7,13-14). Următoarele capitole relatează modul în care se vor succeda împărățiile vremelnice, pentru ca în final să se facă referire la o perioadă de grea strâmtorare, la învierea de obște și la modul în care vor trăi oamenii în veșnicie (Dan 12,1-3).

În contextul veterotestamentar, uneori învierea din morți este privită ca o restaurare a poporului ales (Os 6,1-3; Iez 47,1-14), alteori ca o vindecare miraculoasă (3Rg 17,17-24; 4Rg 4,31-37; 13,20-21). În mod propriu-zis numai Is 26,19 și Dan 12,1-3 vorbesc despre învierea morților. Ultimul text amintit este deosebit de important deoarece el specifică faptul că după moarte, sufletele vor primi un tratament pe măsura atitudinii lor din timpul vieții pământești.

Cartea Proorocului Daniel este în acord cu tradiția iudaică. Ea nu contrazice istoria poporului ales și nici învățăturile revelate de Dumnezeu până în momentul redactării ei, ci, pornind de la ele, le îmbogățește, oferindu-le un conținut mai amplu. Acest fapt se observă atât în cadrul reperelor isagogice, cât și în cadrul exegezei realizate în cadrul tezei.

Abordarea exegetică minuțioasă are rolul de a clarifica contextul în care a primit Daniel ultima sa viziune, evenimentele istorice care i-au fost descoperite și anumite aspecte din timpul „zilelor de pe urmă”.

În cadrul exegezei capitolului 10 se remarcă, printre altele, descrierea amănunțită a ființei angelice ce i se arată proorocului (Dan 10,5-6), faptul că îngerul Persiei i-a stat împotriva acestei ființe pentru a ajunge să-i vorbească lui Daniel (Dan 10, 13-14) și că Mihail este păzitorul poporului ales (Dan 10,21). La acestea se adaugă evidența foloaselor postului (Dan 10,2-3) și atitudinea lui Daniel în fața misterului tainelor dumnezeiești (Dan 10, 15-16). Este dificil să stabilim personalitatea ființei „în veșminte de in” (Dan 10,5), deoarece unele

tratate o consideră drept un înger, în timp ce altele o consideră ca fiind „Fiul Omului” sau Fiul lui Dumnezeu. Am luat în considerare ambele posibilități, astfel că în cadrul exegezei am căutat să expunem argumentele în favoarea primei direcții, iar în cadrul dimensiunii teologice pe cele care susțin că omul a fost înveșminte de în a fost însuși Fiul lui Dumnezeu.

Capitolul 11 are un pronunțat caracter istoric. Îngerul îi descoperă proorocului ceea ce se va întâmpla în viitor cu regii Persiei, Egiptului și Siriei. O analiză istorică a fiecărei persoane care apare în acest context duce la constatarea faptului că profeția lui Daniel s-a împlinit întocmai. Din punct de vedere hermenetic, regele de la miazăzi se referă la regele Egiptului, iar cel de miazănoapte la cel al Siriei. Îngerul vestește perioada de după domnia lui Cyrus. Regele viteaz (Dan 11,3) este Alexandru Macedon. După moartea sa, regatul său va fi împărțit între cei patru generali ai săi (Dan 11,4). În continuare, atenția îngerului este focusată asupra dinastiei Ptolemaice din Egipt (Ptolemeu II – Dan 11,6; Ptolemeu IV Filopater – Dan 11,11) și asupra dinastiei Antioh din Siria (Antioh II Theos – Dan 11,6; Antioh III cel Mare – Dan 11,10; Antioh IV – Dan 11,21-35). Prin relatările despre cruzimea și comportamentul lui Antioh IV, ultima parte a capitolului face trecerea de la contextul istoric propriu-zis la un cadru eshatologic și apocaliptic. Antioh IV devine un tip al antihristului (Dan 11, 36-45).

Capitolul 12 se deschide printr-o referire la vremea sfârșitului. Acea vreme va fi marcată de o mare strâmtorare, iar în sprijinul oamenilor va interveni Mihail, marele voievod, care-i ocrotește pe cei din poporul ales. Cu toate acestea, doar cei care vor fi găsiți în cartea vieții vor fi mântuiți. Cel mai relevant pasaj pentru teza noastră din acest capitol este cel în care se afirmă că „mulți dintre cei ce dorm în țărâna pământului se vor scula, unii la viața veșnică, iar alții spre ocară și rușine veșnică” (Dan 12,2). Acest verset exprimă – fără echivoc – credința în învierea morților. Cu toate că a fost interpretat în diferite moduri, în cadrul cercetării noastre am accentuat faptul că aici este vorba de învierea fizică a trupurilor. Versetul al 3-lea oferă o imagine a modului în care oamenii vor via în veșnicie. Se face o anumită distincție între cei proslăviți, specificându-se faptul că „cei înțelepți vor lumina ca strălucirea cerului”.

Viziunea se încheie prin faptul că Daniel are îndatorirea de a ține ascunse cele pe care le-a primit. El va prezenta cele descoperite într-o manieră alegorică. Sensul cărții și al profeției se limpezește treptat. Proorociile se împlinesc și, prin comparația cu alte cărți ale Sfintei Scripturi (în special Apocalipsa), se clarifică mesajul criptat al acestei cărți.

În finalul cărții, Daniel se află, la fel ca la începutul viziunii, pe marginea râului Tigru și are în companie trei ființe cerești, una stând deasupra apei, în timp ce celelalte două de o parte și de cealaltă a râului. Are loc o discuție referitoare la timpul când se vor sfârși toate

cele descoperite. Bărbatul de deasupra apei vorbește de o perioadă („Va mai ține o vreme; vremuri și jumătate de vreme, iar când se va isprăvi de sfârșit puterea poporului celui sfânt, atunci vor lua sfârșit toate acestea”) pe care interpreții au calculat-o în diferite modalități, fără a avea un răspuns final.

Ultimul verset al cărții emană o încredere fericită în faptul că *keř ga-iamin* („vremea cea de apoi”) va aduce o mare recompensă pentru cei care au fost credincioși legii și au avut o credință statornică pentru slava lui Dumnezeu. Daniel este încredințat că își va primi moștenirea în vremea cea de apoi.

În ultima parte a lucrării am dezvoltat câteva aspecte teologice legate de îngerii pomeniți în viziunea proorocului Daniel și de învierea cea de obște din Dan 12,2. Ideile teologice actualizează textul biblic și sunt paradigmatic pentru trăirea creștină.

Din punct de vedere teologic, din capitolele 10-12 din cartea lui Daniel deducem faptul că Dumnezeu poate să răspundă la rugăciunile noastre prin intermediul îngerilor. De multe ori suntem sceptici când vine vorba despre lumea angelică. Însă ar trebui să ne deschidem inima și să fim mai receptivi la ea. Venind în fața lui Daniel, îngerul nu doar că îi spune că rugăciunile sale au fost ascultate, ci chiar îl întărește (Dan 9,22) și îl înțelepțește pentru mesajul pe care avea să-l primească.

Îngerul este cel care-l asigură pe Daniel că Dumnezeu proniază asupra lumii create. El păzește lumea și, în anumite momente, își trimite îngerii pentru a se îngriji ca planul său de mântuire a lumii să poată fi împlinit.

La sfârșitul capitolului 10 îngerul din fața lui Daniel îi spune că acum merge să facă război cu îngerul păzitor al Persiei, iar când va pleca el, va veni îngerul păzitor al Greciei. Există, prin urmare un conflict în lumea îngerească, care se desfășoară în funcție de conflictele din lumea pământească. Îngerii se implică și luptă de partea popoarelor pe care le păzesc.

Se remarcă trei personalități angelice, fiecare având trăsături diferite. Prima dintre ele este voievodul Mihail, păzitorul poporului ales. Misiunea lui este cea de a se implica în lupta cu răul. El este legat într-o măsură oarecare de învierea morților, încât se identifică cu învierea, menționată în Daniel 12,1-2; el l-a contrazis pe diavol în privința învierii lui Moise (Iuda v. 9). Pe lângă acest fapt, morții în Hristos (1Tes 4,16) vor învia la „glasul Arhanghelului”. Este clar că acest glas aparține lui Mihail, pentru că numai el este numit în Scriptură Arhanghel.

Pe lângă Mihail, se remarcă Gavriil (Dan 9,21). Se presupune că el a fost cel care i-a transmis lui Daniel ultima viziune. De asemenea, cu toate că nu îi este dat numele, se face

remarcat prințul/îngerul păzitor al Persiei. El aparține Împărăției Întunericului, care este confirmată de Sfântul Pavel în Efeseni 6,12. Satana are câte un înger păzitor al națiunilor, dar ar fi posibil să aibă câte un înger păzitor al fiecărui oraș sau sat.

Identitatea „omului în veșminte de in” (Dan 10,4-6) a fost îndelung discutată. El poate fi fie un înger, fie Însuși Fiul lui Dumnezeu. Cea din urmă interpretare vine în urma comparației unor texte din Daniel cu cele din Apocalipsa Sfântului Ioan (în special Apoc 1,12-15).

În ceea ce privește textul Dan 12,2, în partea teologică am dezvoltat două poziții. Prima este cea care susține că acest text se referă la învierea fizică a trupurilor, iar cea de-a doua se referă la învierea națională a poporului ales. Această comparație vine să întărească prima poziție amintită.

Dintre celelalte idei teologice relevante, amintim, în final faptul că Daniel a primit făgăduința păcii (Dan 12,13). El a fost încredințat că-și va primi moștenirea în vremea de apoi. Prin procesul de despățimire, la această pace sunt chemați toți creștinii Bisericii.

Acestea sunt, în linii generale, ideile principale din cadrul tezei. Pentru a ajunge la aceste rezultate am analizat textul biblic, mergând pe două tradiții de interpretare diferite: cea occidentală și cea rusească. Adeseori, clarificarea textelor nu a fost ușoară. Cartea lui Daniel conține anumite pasaje anevoios de interpretat. Dar, pe lângă aceste greutăți interente, am receptat acest demers științific ca pe o ocazie de a trece dincolo de litera textului biblic și de a găsi valoarea și importanța acestuia pentru viața Bisericii.

BIBLIOGRAFIA

I. Ediții ale Sfintei Scripturi

- *Biblia Hebraica Stuttgartensia*, ed. Karl Elliger și Wilhelm Rudolph (Stuttgart: Deutsche Bibelgesellschaft, 1987).
- *Septuaginta. Id est Vetus Testamentum graece iuxta LXX*, ed Alfred Rahlfs (Stuttgart: Deutsche Bibelgesellschaft, 1935).
- *Biblia Sacra, Iuxta Vulgatam Versionem* (Stuttgart: Deutsche Bibelgesellschaft, 1975).
- *Biblia adică Dumnezeiasca Scriptură a Vechiului și Noului Testament – 1688*, ediția Sfântului Sinod (București: EIBMO, 1997).
- *Biblia adică Dumnezeiasca Scriptură a Vechiului și Noului Testament* (București, Fundația pentru literatură și artă *Regele Carol II*, 1938).
- *Biblia adică Dumnezeiasca Scriptură a Legii vechi și a celei nouă*, ediția Sfântului Sinod (București: Tipografia Cărților Bisericești, 1914).
- *Biblia sau Sfânta Scriptură*, ediția Sfântului Sinod (București: EIBMO, 1988).
- *Biblia sau Sfânta Scriptură*, ediție jubiliară a Sfântului Sinod, (București: EIBMO, 2001).

II. Dicționare, lexicoane, enciclopedii, concordanțe, gramatici, manuale, cărți de cult

- BAKER, Warren, *The complete word study dictionary: Old Testament* (Chattanooga: AMG Publishers, 2003).
- COLLINS, John, Daniel HARLOW, *The Eerdmans Dictionary of Early Judaism* (Michigan: Grand Rapids, 2010).
- DOUGLAS, James D., *New International Bible Dictionary* (Michigan: Grand Rapids, 1987).
- FREEDMAN, David Noel, *Eerdmans dictionary of the Bible* (Michigan: Grand Rapids, 2000).
- FREEDMAN, David Noel, *The Anchor Bible Dictionary (ABD) Vol. 1* (New York: Doubleday, 1996).
- FREEDMAN, David Noel, *The Anchor Bible Dictionary (ABD) vol. 5* (New York: Doubleday, 1996).
- HARRIS, Laird, ARCHER, Gleason L., WALTKE, Bruce K., *Theological Wordbook of the Old Testament* (Chicago: Mody Press, 1980).
- KITTEL, Gerhard, *Theological dictionary of the New Testament* (Michigan: Grand Rapids, 1995).
- MANSER, Martin et. al, *Dictionary of Bible Themes* (London: Martin Manser, 1999).
- MYERS, Allen, *The Eerdmans Bible Dictionary* (Michigan: Grand Rapids, 1987).
- SWANSON, James, *Dictionary of Biblical Languages with Semantic Domains: Hebrew, Old Testament* (ediție electronică, Logos Research Systems, 1997).
- VANGEMEREN, Willem, *New international dictionary of Old Testament theology & exegesis*, Vol. 2 (Michigan: Grand Rapids, 1998).

III. Resurse iudaice

- FLAVIUS JOSEPHUS, *Antichități iudaice*, trad. Ion Acsan (București: Hasefer, 1999).

- SKOLNIK, Fred et.al, *Encyclopaedia Judaica, Second Edition* vol. 2 (USA: Thomson Gale, 2007).
- SKOLNIK, Fred et.al, *Encyclopaedia Judaica, Second Edition*, vol. 5 (USA: Thomson Gale, 2007).
- SKOLNIK, Fred et.al, *Encyclopaedia Judaica, Second Edition*, vol. 17 (USA: Thomson Gale, 2007).
- WIGODER, Geoffrey, *Enciclopedia iudaismului*, trad. Radu Lupan și George Weiner (București: Hasefer, 2006).

IV. Resurse patristice

- DIONISIE AREOPAGITUL, *Opere complete*, trad. Dumitru Stăniloae (București, Paideia, 1996).
- DIONISIE PSEUDO AREOPAGITUL, *Despre ierarhia cerească și ierarhia bisericască*, trad. Cicerone Iordăchescu (Iași: Institutul European, 1994).
- MCKINION, Steven A., *Ancient Christian Commentary on Scripture, Old Testament*, vol. 10 (Illinois: InterVarsity Press, 2004).
- SF. AUGUSTIN, *Despre îngeri și oameni*, trad. Bogdan Tătaru-Cazaban (București: Humanitas, 2005).
- SF. IOAN DAMASCHIN, *Dogmatica*, trad. Dumitru Fecioru (București: Apologeticum, 2004).
- SF. IOAN DAMASCHINUL, *Dogmatica*, trad. Dumitru Fecioru (București: EIBMBOR, 2005).
- SF. IOAN GURĂ DE AUR, „Despre post. Omilia a V-a: La profetul Iona, Daniel și la cei trei tineri, rostită la începutul Postului Mare,” ed. Dumitru Fecioru, *BOR* 1-2 (1978).
- SF. IOAN GURĂ DE AUR, *Omilii despre pocăință. La Profeții Iona, Daniel și la cei trei tineri*, trans. Dumitru Fecioru (București: IBMO, 1998).
- SF. IOAN GURĂ DE AUR, *Omilii la Ana, Omilii la David și Saul, Omilii la Serafimi*, trad. Dumitru Fecioru (București: EIBMO, 2007).
- SF. IOAN GURĂ DE AUR, *Omilii și cuvântări. Cuvânt despre proorocul Iona, Daniel și despre cei trei tineri*, ed. Irineu Slătineanu (Râmnicul Vâlcea: Sfânta Episcopie, 1995).
- SF. VASILE CEL MARE, „Omilii la Psalmi,” în *PSB* 17, VIII, 5, trad. Dumitru Fecioru (București: IBMO, 1986).
- SFÎNTUL EFREM SIRUL, *Exegeză la Cartea Profetului Daniel* (Moscva: f.ed. 2008).
- STEVENSON, Kenneth, *Ancient Christian Commentary on Scripture, Old Testament*, vol. 13 (Illinois: InterVarsity Press, 2008).
- THEODORIT AL CIRULUI, *Tâlcuire la cartea profetului Daniil*, ed. Adrian Tănăsescu-Vlas (București: Sophia, 2004).

V. Comentarii biblice

- ARCHER, Gleason L., *Daniel*, în *EBC* 7 (Grand Rapids: Zondervan Publishing House, 1986).
- BLOCK, Daniel I., *The Book of Ezekiel chapters 25-48* (Michigan: Grand Rapids, 1998).
- BUHAREV, Alexander Matveievici, *Sfântul Prooroc Daniel* (Moscova: f. ed., 1868).
- BUTTLER, Trent, *Joshua*, în *WBC* 7 (Dallas: Word Book, 1984).

- CLARKE, Adam, *Clarke's Commentary: Daniel* (Albany: Ages Software, 1999).
- COOPER, Lamar Eugene et. al., *NAC 17* (Tennessee: Broadman & Holman Publishers, 1997).
- Cristian BĂDILIȚĂ et. al., *Septuaginta*, vol 6/1 (București: Polirom, 2011).
- Cristian BĂDILIȚĂ et. al., *Septuaginta*, vol 6/2 (București: Polirom, 2008).
- GAEBELIN, Arno C. *The Prophet Daniel – a key to the visions and prophecies of the Book of Daniel* (Grand Rapids: Kregel Pubns, 1968).
- GARRETT, Duane A. et. al., *NAC 19A* (Tennessee: Broadman & Holman Publishers, 1997).
- GODINGAY, John E., *Daniel*, în *WBC 30* (Dallas: Word Incorporated, 2002).
- HARTMAN, Louis, *The Book of Daniel: a new translation with notes and commentary* (London: Yale University Press, 2008).
- HOWARD, David, Joshua, în *NAC 5* (Nashville: Broadman & Holman Publishers, 1998).
- IUNHEROV, Alexandrovici, *Cartea prorocului Daniel* (Moscova: f.ed., 1912).
- LONGMAN, Tremper, *Daniel*, în *The NIV Application Commentary* (Grand Rapids: Zondervan Publishing House, 1999).
- MATTHEW, Henry, *Matthew Henry's commentary on the whole Bible: Complete and unabridged in one volume* (Peabody: Hedrickson, 1991).
- MATTHEWS, Victor H., CHAVALAS, Mark W. și WALTON, Hohn H., *The IVP Bible Background Commentary: Old Testament* (Downers Grove: InterVarsity Press, 2000).
- METZGER, Bruce M., *WBC 31* (Dallas: Word Books Publisher, 1897).
- MILLER, Stephen R. et. al., *Daniel, NAC 18* (Tennessee: Broadman & Holdman Publishers).
- PAVEL, Aurel, *Cartea profetului Daniel: Introducere, traducere, exegeză și teologia cărții (teză de doctorat)* (Sibiu: Universității Lucian Blaga, 2000).
- PÉTER-CONTESSÉ, René și ELLINGTON, John, *A Handbook on the Book of Daniel* (New York: United Bible Societies, 1993).
- SCEDROVEȚKEI, D.V., *Exegeză la Cartea Profetului Daniel* (Moscova: s.ed., 1990).
- SISOEV, Daniel, *Cartea Proorocului Daniel* (Moscova: s.ed., 2011).
- SMITH, Gary et. al., *NAC 15A* (Tennessee: Broadman & Holman Publishers, 1997).
- WOULDSTRA, Marten, *Joshua*, în *NICOT* (Michigan: Grand Rapids, 1981).

VI. Cărți de specialitate

- ALEXANDRESCU, *Anghelologie* (București: Alfa, 1997).
- CHIRILĂ, Ioan, „Profețiile mesianice din Cartea Daniel în interpretare patristică,” în *Biblie și Teologie, Prinos de cinstitie Părintelui Profesor dr. N. Neaga la împlinirea vârstei de 95 de ani* (Sibiu: Arhiepiscopia Ortodoxă Română, 1997).
- CHIRILĂ, Ioan, BUD, Paula și PAȘCA-TUȘA, Stelian, *Vechiul Testament în scrierile bibliștilor români: ghid bibliografic* (Cluj-Napoca: Eikon/Școala Ardeleană, 2014).
- NEAGA, Nicolae, *Profetul Daniel despre Hristos* (Sibiu: Tipografia Arhidiecezană, 1933).
- PLUTARH, *Opere*, trad. din greaca veche (Moscova: Lit. art., 1983).

- POPA, Dumitru, *Daniel – Un studiu al interpretărilor profetice cuprinse în cartea profetului Daniel*, vol. 1 (București: s.ed.,1991).
- PRELIPCEANU, Vladimir et al., *Studiul Vechiului Testament. Manual pentru Facultățile de Teologie* (Cluj-Napoca: Renașterea, 2003).
- SEMEN, Petre, *Introducere în teologia profeților scriitori* (Iași: Trinitas, 2008).
- STĂNILOAE, Dumitru, *Teologia Dogmatică Ortodoxă*, vol. 1 (București: Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, 2003).
- ZOTA, St. I., *Studiu exegetic-istoric-critic asupra profetului Daniil* (București: Tipografia Curții regale, 1901).

VII. Studii de specialitate

- CHIRILĂ, Ioan, „Profețiile mesianice din cartea profetului Daniel în viziunea patristică,” *RT* 2 (1997): 119-132.
- CĂRSTOIU, Justinian, „Sfinții îngeri după Proorocul Daniel,” *GB* 5-8 (1999): 51-66.
- DEMETRESCU, Dragomir, „O profeție memorabilă,” *BOR* 11 (1911): 1153-1166.
- NAGY, Mihai, „Retorica discursului profetic la Iezechiel și Daniel,” *Studia TO* 1 (2011): 253-262.
- ORLEANU-BÎRLĂDEANU, Calistrat, „Profeții Isaia, Ieremia, Iezechiel și Daniel,” *BOR* 12 (1905): 1321-1332.
- SEMEN, Petre, „The classical and modern chronology to prophet Daniel,” *SS* (2003): 42-59.
- VÂLCEA, Liviu, „Viziunea despre Fiul Omului din Cartea Profetului Daniel,” *ST* (1996): 33-43.
- BUD, Paula, „Eshatologie și apocalipsă în Vechiul Testament,” *Studia TO* 1 (2011).
- CHIRILĂ, Ioan, „Suferință, moarte și înviere în scrierile profeților,” (lucrare prezentată în cadrul conferinței *Medicii și Biserica*, Bistrița, 2013).
- CHIRILĂ, Ioan, „Componenta anastasică a persoanei umane” în *Sensul vieții, al suferinței și al morții* (Alba-Iulia: Reîntregirea, 2008).
- NEAGA, Nicolae, „Eshatologie creștină,” *MA* 3-4 (1971).
- ACHIMESCU, D., „Fiul omului,” *RT* 5-6 (1935): 236-249.
- CONSTANTINESCU, Alexandru, „Daniel,” *GB* 5-6 (1973): 527-530.

VIII. Resurse electronice

- <https://www.studylight.org/commentaries/kdo/daniel-11.html>, accesat 14 Martie 2018.